

KAULĒŠANĀS PAR PADOMJU RELIĢISKO ORGANIZĀCIJU DALĪBU PASAULES BAZNĪCU PADOMĒ, 1948–1962

Valdis Tēraudkalns

Dr. phil., profesors, Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte

Pētījumā analizēti pirmie divi posmi padomju reliģisko organizāciju (ieskaitot Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu (LELB)) attiecībās ar Pasaules baznīcu padomi (PBP) – periods, kad padomju vara dalību PBP uzskatīja par nevēlamu, un posms, kad padomju vara sāka plānot vairāku PSRS kristīgo konfesiju iestāšanos PBP (LELB tika uzņemta PBP 1962. g.). Padomju varas iestādēm tas bija viens no veidiem, kā īstenot praksē Staļina nāvei sekojošās izmaiņas padomju ārpolitikā, kas bija vērstas uz PSRS izvešanu no starptautiskas izolācijas, baznīcām – iespēja veidot, lai arī kontrolētu, tomēr brīvāku saskarsmes telpu ar Rietumiem nekā līdz šim.

Atslēgas vārdi: Aukstais karš, ekumenisms, Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, Pasaules baznīcu padome.

IEVADS

Līdz šim Latvijā nav bijuši publicēti pētījumi, kas koncentrētos tikai uz Latvijas baznīcu un PBP attiecībām, lai gan ir pētītas LELB starptautiskās attiecības padomju periodā, ieskaitot ekumeniskus kontaktus ar PBP (sk., piemēram, Tēraudkalns 2020, 103–135; Zikmane 2001, 153–164), kā arī padomju varasiestāžu (ieskaitot Valsts drošības komiteju) stratēģija šo kontaktu izmantošanā saviem mērķiem (Krūmiņa-Koņkova 2016, 83–151). Starptautiskā pētniecības aprītē Rietumu–Austrumu politisko bloku baznīcu attiecības aplūkotas aukstā kara kontekstā (Filo 2012).

Šajā rakstā izmantoti ne tikai Latvijas, bet arī ārzemju – PBP un Pasaules luterāņu federācijas (PLF) – arhīvu materiāli, kas ļauj restaurēt notikumu hronoloģiju, kā arī saprast citādi ne vienmēr publiski paustos iesaistīto personu motīvus, PBP amatpersonu informētības pakāpi, viedokļu maiņu un citus faktoros. Šie materiāli līdz šim zinātniskajā aprītē

Latvijā ir bijuši maz izmantoti. Minēto starptautisko organizāciju arhīvos ir sarakste ar reliģisko organizāciju pārstāvjiem PSRS un tās satelītvalstīs, ziņojumi par Rietumu kristiešu ceļojumiem uz šīm valstīm, diasporas pārstāvju vēstules (bieži protestējot pret Rietumu organizāciju kontaktiem ar baznīcām Austrumu bloka valstīs), par ekspertiem uzskatītu personu atzinumi par situāciju šajās valstīs, darba dokumenti, kuros atspoguļojas viedokļi Rietumu organizāciju iekšienē utt.

PBP aizsākumi sniedzas protestantu un pareizticīgo sadarbības centienos 20. gs. sākumā un periodā starp abiem pasaules kariem. 1937. gadā dažādu konfesiju pārstāvji nolēma veidot vienotu organizāciju – Pasaulē baznīcu padomi, apvienojot kustības “Ticība un kārtība” (*Faith and Order*) un “Dzīve un darbs” (*Life and Work*). Ticības un kārtības kustība koncentrējās uz konfesiju kopīgas teoloģisko uzskatu platformas meklējumiem, Dzīves un darba kustība – uz vienotību praktiskā darbībā.¹ Kara dēļ dibināšanas sanāksmi nācās atlikt, un tā sanāca Amsterdamā 1948. gadā. Mūsdienās PBP ir 349 dalībbaznīcas (*Member Churches*).

Pirms Otrā pasaules kara ekumeniskajā kustībā iesaistījās arī LELB, kurai tā bija iespēja veidot kontaktus ārpus vācu luterānisma telpas. Jaunās paaudzes latviešu teologi (Edgars Rumba u. c.) savos darbos izmantoja ne tikai vācu, bet arī citās valodās rakstītus teologu tekstus. LELB tuvāk iepazīna baznīcas Ziemeļeiropā un Lielbritānijā. Bīskaps Kārlis Irbe 1925. gadā piedalījās kustības “Dzīve un darbs” kongresā Stokholmā, par ko sniedza plašu pārskatu laikrakstā “Svētdienas Rīts”. Viņš pats kristiešu vienotības nepieciešamību primāri pamatoja ar misiju – “kas visvairāk kavē misijas darbus, tā ir nevienprātība, nesaticība, skaudība, nenovēlība, pašu kristīgo starpā” (Irbe 1925, 394). Starp Ticības un kārtības kustības Turpinājuma komisijas (*Continuation Committee*) dokumentiem ir K. Irbes atbildes (1929. g.) uz kustības konferences Lozannā 1927. gadā ziņojumiem atreferējums – lai arī LELB ir ieinteresēta Ticības un kārtības kustībā, tā nesaskata, ka var minētos ziņojumus komentēt, tāpēc uzticas Turpinājuma komitejai (Memoranda, 1929, 28). Izvērstu, tolaik Eiropā valdošā nacionālisma ideoloģijai un ar to saistītam tautas baznīcas konceptam

¹ Ticības un kārtības kustību aizsāka anglikāņi – tās ideja dzima misionāru konferencē Edinburgā 1910. gadā un tai sekojošā ASV Episkopālās baznīcas priekšlikumā sasaukt teologu un baznīcu līderu starptautisku konferenci. Tāda sanāca Lozannā 1927. gadā. Dzīves un darba kustību aizsāka Zviedrijas luterāņu baznīca arhibīskapa Nātana Sēderbloma (*Söderblom*) personā. Viņš vadīja pirmo šīs kustības konferenci Stokholmā 1925. gadā (Gibaut 2013, 15).

atbilstošu atbildi sniedza Latvijas vācu luterāņu bīskaps Pēteris H. Pelhavs (*Poelchau*): “Baznīcai [...] ir pienākums uztvert tautu kā pēc Dieva padoma radītu vēsturisku kopienu, kurai kā veselumam, pateicoties savām asinīm un mātes valodai, kā arī garīgām un rakstura īpašībām, ir jāisteno vēsturisks uzdevums” (*Poelchau* 1937).

Ekumeniskajā kustībā pirms Otrā pasaules kara piedalījās arī Latvijas Pareizticīgā baznīca (LPB), kura, līdzīgi kā LELB, veidoja savu identitāti jaunā sociāli politiskā kontekstā. Vienlaikus, līdzīgi kā citām pareizticīgām baznīcām, tas raisīja jautājumus un dažādus viedokļus par to, kā saglabāt sevi kustībā, kurā dominē protestanti. Pareizticīgo virspriesteris Jānis Jansons, kas 1937. gadā piedalījās ekumeniskajās konferencēs Edinburgā un Oksfordā, bija viens no pareizticīgo dalībnieku paziņojuma parakstītājiem. Tajā izteiktas bažas par tendenci lietot ekumeniskā dialogā abstraktus, pēc iespējas dažādi skaidrojamus jēdzienus (*Hodgson* 1937, 154–158). Tas sakrita ar J. Jansona pārliecību: “Mēs, pareizticīgie, kompromisos iet nevaram” (*Kalniņš* 2020, 83). Vienlaikus tas nekavēja viņu aktīvi iesaistīties ekumenismā, it īpaši kontaktos ar anglikāņu katoliskā novirziena pārstāvjiem. Būtu vienpusīgi skaidrot šīs LPB aktivitātes ar K. Ulmaņa autoritārā režīma ietekmi uz LPB, jo ekumeniskos kontaktus pareizticīgie Latvijas teritorijā veidoja vēl pirms 1934. gada. 1911. gadā Rīgā krievu valodā izdota brošūra par anglikāņu un pareizticīgo baznīcu tuvināšanos (*Po puti sblizhenija*, 2011), kuras pamatā bija Rīgā notikuši priekšlasījumi par šo tēmu. Šie kontakti turpinājās arī 20. gs. divdesmitajos gados – Anglijas baznīcas arhīvā Lambetas pilī (Londonā) ir saglabāties Kenterberijas arhibīskapa Kosmo Langa (*Lang*) vēstules LPB arhibīskapam Jānim Pommeram uzmetums sakarā ar desmito gadadienu kopš viņa atrašanās amatā. Tajā optimistiski (no mūsdienu viedokļa – pārāk rožaini) rakstīts par cerību, ka nākotnē anglikāņu-pareizticīgo sarunas pasaulē noslēgsies ar pilnu interkomūniju (*Letter* 1930, 73). 20. gs. divdesmitajos gados J. Pommeru vairākkārt apmeklēja un dievkalpojums katedrālē Rīgā piedalījās anglikāņu Folemas (*Fulham*) bīskaps Bazils S. Beti (*Batty*).

Pirms PBP pirmās asamblejas jaunās ekumeniskās organizācijas pagaidu komitejas publicētajā PBP dalībbaznīcu sarakstā ir minēta LPB (*The World Council of Churches*, 1946, 189). Vēl 1946. gadā pareizticīgo virspriesteris Jānis Jansons un luterāņu arhibīskaps Teodors Grīnbergs ir minēti Turpinājuma komitejas (*Continuation Committee*) locekļu (*World Conference on Faith and Order*, 1946, 35) sarakstā. Abu minēto personu dzīve gan bija radikāli mainījusies – T. Grīnbergs bija Vācijā,

un arī viņa vadītā baznīca darbojās citos apstākļos nekā pirms kara. J. Jansons bija palicis Latvijā, taču bez iespējām ceļot uz ārzemēm, un pareizticīgā baznīca Latvijā tās pirmskara veidolā vairs neeksistēja. Ārpus Latvijas dzīvojošie latviešu pareizticīgie atšķirībā no Igaunijas Apustuliskās baznīcas, kura padomju varas gados diasporā saglabāja savu sinodi (Rohtmets, Tēraudkalns 2015, 633–665), neveidoja stabilu eklesiālu struktūru un bija fragmentēti jautājumā par savas baznīcas vadību un kanonisko piederību.

PBP NEGATĪVAIS TĒLS PADOMJU IDEOLOĢIJĀ: NO ČETRDESMITO GADU OTRĀS PUSES LĪDZ PIECDESMITO GADU VIDUM

Padomju okupācija uz laiku pārvilka svītru LELB attiecībām ar starptautiskām kristiešu organizācijām. PBP dibināšanas asamblejā 1948. g. baznīcas no PSRS nepiedalījās, lai gan bija vairāku kristīgo konfesiju pārstāvji no Austrumeiropas – Slovākijas un Ungārijas luterāņu un reformātu baznīcu, Polijas luterāņu un Čehijas brāļu baznīcu pārstāvji. Pēdējās minētās baznīcas pārstāvis Jozefs Hromádka (*Hromádka*) kopā ar abu Ungārijas baznīcu pārstāvjiem tika ievēlēts PBP Centrālajā komitejā (Beeson 1974, 327). PBP dibinātāji ļoti vēlējas, lai vismaz Krievu pareizticīgā baznīca (KPB) no PSRS būtu pārstāvēta, jo ar tās dalību saistījās cerības iesaistīt arī citas pareizticīgo baznīcas. Daļa ekumenismā ieinteresētu Rietumos dzīvojošu kristiešu bija pārliecīgi optimistiski šajā jautājumā. Krievu ekumenists Sergejs Boļšakovs (vairāk par viņu pašu sk. Mabin 2012), piemēram, rakstīja, ka situācija reliģijas jomā uzlabojusies – vecās, ticīgo vajāšanas uzsākušās boļševiku paaudzes vietā nākusi jauna paaudze, kurai nav naida pret baznīcu. Taču sākotnēji padomju varas attieksme pret PBP bija krasi noraidoša, uzskatot to par Rietumu lielvalstu atbalstītu, PSRS naidīgu organizāciju. Dibināšanas asamblejā kā oficiālas dalībnieces piedalījās diasporas – Igaunijas luterāņu un Lietuvas reformātu – baznīcas (Hooft 1949, 231–232). Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca ārpus Latvijas (LELBĀL)² arī vēlējas iestāties, taču tolaik tās pieteikums tika

² LELBĀL mūsdienu nosaukums ir Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca pasaulē. Rakstā aplūkotajā posmā tā, tāpat kā baznīca Latvijā, lietoja vai nu pirmskara nosaukumu (LELB), vai tika saukta par Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu trimdā.

noraidīts. Ja vēlāk, sešdesmitajos gados, PBP nostāja bija daļēji saistīta ar vēlmi izvairīties no konfliktiem ar Austrumu bloka valstu baznīcām, tad PBP pastāvēšanas sākumposmā tas nebija izšķirīgi (citādi arī Igaunijas un Lietuvas diasporas baznīcas nebūtu starp dalībniecēm). Formālais iemesls atklājas mācītāja Oskara Sakārņa (viņš piedalījās pirmajā PBP asamblejā kā žurnālists) rakstītajā – LELBĀL atšķirībā no Igaunijas un Lietuvas netika uzaicināta iestāties PBP, jo LELB 1938. g. noraidīja aicinājumu piedalīties PBP dibināšanā (Sakārnis 1948, 4). Igaunijas bīskaps Hugo Bernhards Rahamegi (*Rahamägi*) 1938. g. kā Baltijas valstu luterāņu baznīcu pārstāvis piedalījās konferencē Utrehtā, kurā risināja jautājumus par PBP izveidi. Šīs baznīcas bija vienojušās, ka jaundibinātās organizācijas centrālkomitejā delegēs vienu kopīgu pārstāvi (Baltijas valstu līdzdalība, 1938, 9). PBP bija atturīga diasporas baznīcu uzņemšanā arī tāpēc, ka nebija pārliecināta par to ilgtspējību. PBP Izpildkomitejas 1949. gada jūlija sēdes protokolā minēts, ka saņemts iesniegums no LELBĀL, “kas šobrīd pastāv galvenokārt bēgļu nometnēs un kuras galvenā mītne atrodas Vācijā” (Minutes of the Meeting, 1949; Minutes and Reports, 1949, 50–51). Komitejai bija bažas par to, vai LELBĀL atbilst kritērijam par PBP dalībbaznīcas stabilitāti, jo vairākums LELBĀL locekļu bija bēgļi, kuri uzturas nometnēs un emigrēs uz citām valstīm. LELBĀL uzņēma PBP tikai 1971. gadā.

Aukstais karš neizbēgami skāra arī ekumenisko kustību – piemērs tam ir ASV diplomāta Džona Fostera Dallesa (*Dulles*) un čehu teologa J. Hromadkas uzskatu sadursme Pasaules baznīcu padomes dibināšanas sanāksmē Amsterdamā 1948. gada augustā. F. Dalless iestājās par indivīda brīvību un cilvēktiesībām un brīdināja no komunisma, J. Hromadka apgalvoja, ka kapitālistisko Rietumu mēģinājumi apturēt progresīvas pārmaiņas sabiedrībā veicināja nacionālisma un fašisma uzplaukumu trīsdesmitajos gados un noveda pie pasaules kara. Viņš lika cerību uz jaunajām sociālisma zemēm kā alternatīvu kapitālismam.³ PBP oficiālos dokumentos pauda viedokli par “trešo ceļu” starp Austrumu un Rietumu pretnostatišanu (Kunter 2019, 32–33). PSRS bažījās, ka F. Dallesa antikomunistiskie uzskati būs noteicošie PBP. Padomju varas iestādes nevēlējās, lai reliģisko organizāciju pārstāvji piedalītos ārzemju forumos, kuros tiek pausta pret PSRS vērsta nostāja bez iespējām padomju delegācijām to ietekmēt. Līdzīgi 1947. gadā

³ Pēc “Prāgas pavasara” sagrāves (1968. g.) Čehoslovākijā J. Hromadka vilās idejā par sociālismu “ar cilvēcisku seju” un protestējot atkāpās no Kristīgās miera konferences izpildu komitejas prezidenta amata.

Vissavienības evaņģēlisko kristiešu-baptistu savienības padome (VEKBSP) atteicās piedalīties Pasaules baptistu savienības kongresā Kopenhāgenā. Oficiālajā VEKBSP prezidija atbildes vēstulē kā atteikuma iemesls tika minēts ne tikai tas, ka kongresā plānots runāt par komunismu kā šķērslī evaņģelizācijai, bet pat tādas kongresa tēmas kā baptistu sociālā atbildība, Apvienoto Nāciju Organizācija, rasu problemātika (*Rukovodjaschemu komitetu*, 1947, 7). Par valsts un baznīcas attiecībām atbildīgo struktūru viedoklis formulēts KPBLP priekšsēdētāja vietnieka Sergeja Beliševa (*Belishev*) 1954. gada marta ziņojumā padomju vadītājiem Ņikitam Hruščovam (*Khrushchev*) un Georgijam Maļenkovam (*Malenkov*), kurā PBP raksturota kā antikomunistiska organizācija, kā arī ieteikts atteikties dalību PBP, jo KPBL nav daudz garīdznieku, kas būtu kvalificēti ekumeniskās sanāsmēs uzstāties un dalība PBP novirzītu uzmanību no KPBL dalības cīņā par mieru (Pis'ma patriarha Aleksija I, 2009, 74).

Padomju propaganda PBP atainoja kā amerikāņu baņķieru finansētu imperiālisma aģenti, kuras galvenais mērķis ir "palīdzēt imperiālistiem audzināt zaldātus karam pret sociālisma un miera noņemti" (Červinskis 1955, 111). Attiecībā uz finansējumu no ASV jāatzīst, ka propagandistiem bija daļēja taisnība. ASV pirmo pēckara gadu prezidents (1945–1953), baptistiem piederošais Harijs Trumens (*Truman*) uzskatīja, ka ASV ir Dieva uzticēta loma aizstāvēt pasaulē brīvību, demokrātiju un morāli. Viņš arī bija pārliecināts, ka ASV Pirmā pasaules kara laikā ir savu īpašo lomu nodevušas, pietiekami neizrādot interesi par Eiropā un citur notiekošo. Tagad tām dota otra iespēja (Laine, Meriläinen, Peiponen 2017, 329). Baptistiem raksturīgie draudžu demokrātiskas pārvaldes principi ietekmēja Trumena pārliecību par demokrātijas svarīgumu un reliģijas nozīmi tās attīstībā (Smith 2015, 241). Trumena plānos bija reliģisku organizāciju, ieskaitot Romas katoļu baznīcu un PBP, iesaiste aukstajā karā. PBP saņēma finansiālu atbalstu no amerikāņu organizācijām un atsevišķiem ziedotājiem. Taču šī nauda primāri bija palīdzība karā izpostītajai Eiropai (pārtika, atbalsts pagaidu baznīcu būvei un reliģiskai literatūrai u. c.). Laikā starp 1945. un 1948. gadu PBP saņēma 6,2 miljonus dolāru. 90 % šīs naudas ziedoja ASV protestanti (Laine, Meriläinen, Peiponen 2017, 331). PBP ģenerālsekretārs Viserts Hofts (*Hoofit*) atmiņās atceras, ka Džons Rokfellers (*Rockefeller*) devis miljonu dolāru, pusi no summas paredzot ekumeniska studiju centra izveidei. PBP iegādājās šim mērķim Bosē (*Bossey*) pili Ženēvas apkārtnē (Hoofit 1980). Dž. Rokfellers bija amerikāņu baptists, kas finansiāli atbalstīja daudzus reliģiskus projektus.

SAGATAVOŠANĀS POSMS DALĪBAI PBP: NO PIECDESMITO GADU VIDUS LĪDZ SEŠDESMITO GADU SĀKUMAM

20. gs. piecdesmito gadu otrajā pusē situācija mainījās – tā saistīta gan ar N. Hruščova centieniem izvest PSRS no starptautiskas izolācijas, gan ar to, ka tika intensificēta jau Staļina varas gados pazīstamā prakse izmantot reliģiskās organizācijas PSRS ārpolitisko un propagandistisko mērķu īstenošanai. Padomju vara ārzemju sakaros tolaik visvairāk uzticējās KPB, tāpēc tieši šī baznīca tika izskatīta kā galvenā aktore plānos ietekmēt Rietumu reliģiskās organizācijas. Jau Otrā pasaules kara gados KPB kalpoja kā līdzeklis ciešāka Sabiedroto atbalsta gūšanai karā pret nacistisko Vāciju.

1955. gada oktobrī vēstulē Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomei (KPBLP) Ārlietu ministrijas Informācijas komitejas priekšsēdētājs Andrejs Gromiko (*Gromiko*) rekomendēja izskatīt jautājumu par KPB dalību PBP, lai ietekmētu šīs organizācijas darbību. Jau tā paša gada novembrī šo jautājumu KPBLP vadība apsprieda ar KPB, kura bija saņēmusi no PBP ziņojumu par PBP otrās asamblejas darbu. Tika nolemts sūtīt atbildes vēstuli, kurā izteiktu vēlmi veidot kontaktus. 1955.–1956. gadā notika neformālas KPB un PBP sarunas, kurām sekoja PBP ielūgums sākt oficiālas sarunas. PBP izpildkomitejas plēnums Budapeštā 1956. gadā izteicās pozitīvi par KPB iespējamo dalību PBP (Chumachenko 2007, 101). Viens no padomju varas motīviem atļaut veidot kontaktus ar KPB bija pretsvars Vatikānam, uz to norāda abu PSRS Ministru padomes pakļautībā esošo par reliģijas lietām atbildīgo padomju sagatavots dokuments, kas sūtīts Kompartijas Centrālajai komitejai 1959. gadā (Goeckel 2010, 379). Katoļu baznīca pirms Otrā Vatikāna koncila ekumeniskajā kustībā oficiāli nepiedalījās (lai gan notika dažas neformālas sarunas ar protestantu baznīcu pārstāvjiem) un daļa protestantu konfesiju vadītāju PBP redzēja alternatīvu institucionāli vienotajam Romas katoļticībam. To padomju stratēģi cerēja izmantot savām interesēm. Tas bija it īpaši svarīgi pēc tam, kad četrdesmito gadu otrajā pusē tapušais plāns vienot pasaules pareizticīgo baznīcas ap Maskavas patriarhātu kā simbolisku otro Vatikānu neizdevās.

1955. gadā Ženēvā notika Rietumu lielvalstu un PSRS vadītāju samits, kas iezīmēja optimisma periodu Rietumu-Austrumu attiecībās. To centās izmantot arī baznīcas. 1956. gadā PSRS viesojās ASV garīdznieku delegācija, kura sarunu gaitā ar baznīcu vadītājiem PSRS runāja arī par PBP. LELB arhibīskaps Gustavs Tūrs sarunās centās parādīt, ka Latvija arī pirms Otrā pasaules kara jau bija iekļāvusies ekumeniskajā kustībā – viņš atsaucās uz

N. Sēderbloma vizīti Latvijā divdesmitajos gados (konsekkrējot pirmo LELB bīskapu K. Irbi) un amerikāņu ekumenista Džona Mota (*Mott*), vēlākā PBP goda prezidenta, cariskās Krievijas apmeklējumus pirms 1914. gada. Kopumā pozitīvajā amerikāņu delegācijas oficiālajā ziņojumā par vizīti pausta arī kritika – padomju baznīcu akcentētā ideja par mieru pasaulē ir vienpusīga ne tikai tāpēc, ka tā ir PSRS Ārlietu ministrijas iniciēta, bet tā ignorē to, ka mieru nevar sasniegt šķirti no taisnīguma un cilvēktiesībām. Bez komentāriem atreferēts metropolīta Nikolaja teiktais, ka bērni var apgūt ticības mācību nodarbībās baznīcās pēcpusdienās vai priesteru mājas apmeklējumu laikā (*American Churchmen*). Tas bija pretrunā ar faktiem, jo garīdzniekus sodīja par pastorālu darbu ar bērniem. Piemēram, 1959. gadā bija kriminālieta pret Kuldīgas baptistu mācītāju Kārli Lācekli, kuru apsūdzēja nepilngadīgo reliģiskā audzināšanā, tātad par aktivitāti, kuru saskaņā ar Nikolaja apgalvojumu bija legāla – mācītājs baznīcā rīkoja Bībeles stundas, kurās piedalījās vidēji 15 gadus vecas skolnieces (Kuldīgas rajona prokurora T. Kukara vēstule, 150; RKLP pilnvarotā J. Restberga vēstule T. Kukaram, 149).⁴ Metropolītam Nikolajam bija vadošā loma minētās ASV garīdznieku delegācijas uzņemšanā – tās locekļi pamanīja, ka Baltijas luterāņu bīskapi nevarēja paust no viņa neatkarīgu viedokli (Malkavaara 2001, 176). Tikšanos laikā ar amerikāņu delegāciju padomju baznīcu vadītājiem nācās rast dažādus teoloģiskus argumentus, lai skaidrotu acīmredzamos reliģiskās dzīves ierobežojumus PSRS. Piemēram, baptistu vadītājs Jakovs Židkovs (*Zhidkov*) teicis, ka Bībelē nekur nav teikts, ka bērniem vajadzīga īpaša reliģiska apmācība. Kāds pareizticīgo pārstāvis, atbildot uz amerikāņu stāstījumu par reliģiskās literatūras izdošanu, teicis, ka iespēstajam vārdam esot mazāka nozīme nekā “dzīvājam vārdam” (Amerikāņu baznīcu pārstāvji, 1956, 62).

Negatīva attieksme pret šo un līdzīgām vizītēm bija baltiešu diasporai Rietumu valstīs (publiskā telpā paustie viedokļi gan nereti atšķīrās no privāti izteiktajiem, jo diasporas draudzes vēlējās gūt informāciju par saviem tautiešiem un ticības līdzgaitniekiem, kā arī palīdzēt viņiem). Virkne ASV latviešu luterāņu mācītāju (R. Āboliņš, P. Ķirsons, K. Kundziņš u. c.) parakstīja protestu. Ņujorkas latviešu ev. lut. draudzes pārstāvji pirms brauciena satikās ar vienu no delegācijas locekļiem – Amerikas Apvienotās luterāņu

⁴ Pilnvarotais atsaucās uz Latvijas PSR Ministru padomes 1949. gada lēmumu, kas šādas nodarbības ar bērniem un jauniešiem aizliedz (lēmums ir konkrēti par sagatavošanu iesvētībām).

baznīcas prezidentu Franklinu Fraiju (*Fry*). Viņš atzinis, ka pastāv briesmas, ka vizīti izmantos padomju propaganda, taču, no otras puses, nebraukšanas gadījumā tā varētu apgalvot, ka Rietumu kristieši ir atstājuši padomju ticīgos (ASV protestanti, 1956, 5). F. Fraijs bija veiksmīgs baznīcas diplomāts, kas aukstā kara apstākļos centās runāt ar dažādām pusēm, kuras pašas pie sarunu galda viena ar otru nerunātu. Pirms brauciena viņš sazinājās ar diasporas baznīcu vadītājiem. Viņš diasporai bija pazīstams arī kā “*Lutheran World Relief*” prezidents – šī organizācija kopš 1946. gada kara bēgļiem sūtīja pārtiku, zāles un apģērbu (Padarīta grūtāka, 1957, 1). Vienlaikus viņa pārliecība bija, ka jāveido kontakti ar ticīgajiem Austrumeiropā un PSRS.

1959. gadā PSRS viesojās PBP delegācija, sagatavojot ceļu PSRS lielāko reliģisko organizāciju dalībai PBP. Šī delegācija PBP dokumentos raksturota kā pirmā ekumeniskā un starptautiskā delegācija, kas apmeklējusi PSRS, jo tajā bija reformāti, luterāņi, baptisti, anglikāņi un pareizticīgie no Birmas, Nīderlandes, ASV, Lielbritānijas un Grieķijas (WCC delegation to visit Russia, 1959). Brauciens izraisīja lielu Rietumu mediju un politiķu interesi kā vēl nebijis notikums. Rietumu reliģisko organizāciju pārstāvji PSRS viesojās reti. PBP vadība par plānoto vizīti informēja arī ASV prezidentu Dvaitu Eizenhaueru (*Eisenhower*) (Nolde, 05.11.1959.). Delegācijas oficiālā aicinātāja bija KPB, kuras pārstāvji pavadīja delegāciju arī sarunās ar citu konfesiju pārstāvjiem. Delegācijas locekļi viesojās arī Latvijā. Starp viņiem bija arī V. Hofts (Ev. lut. baznīcas kalendārs, 1960, 51–52). PBP arhīvā saglabāties ASV luterāņu mācītāja un ekumenista (viņš rakstīja ANO Cilvēktiesību deklarācijas sadaļu par reliģijas brīvību), PBP Baznīcu starptautisko attiecību komisijas vadītāja Frederika Noldes (*Nolde*) Rīgā teikta sprediķa teksts. Viņš pieskaņojies padomju pusei ideoloģiski svarīgajai miera tematikai, tomēr vienlaikus sprediķī uzdots jautājums, vai var būt miers, kad pārkāpj taisnīgumu un brīvību (Nolde, 09.12.1959.). Delegācijas uzņemšanā parādījās G. Tūram raksturīgā diplomātija – no vienas puses, izrādīt lojalitāti padomju varai, no otras – censties aizstāvēt baznīcas intereses. Viņš atskaitē pilnvarotajam rakstīja, ka viesi izteikuši cerību, ka Doma baznīca pēc remonta atkal būs pieejama dievkalpojumiem (Tūrs 1959, 126). Tajā pašā atskaitē atkal parādās KPB lielā loma starptautiskajos sakaros – delegāciju pavadīja pieci KPB pārstāvji. Vienlaikus tā bija iespēja ekumeniskai sadraudzībai, jo pareizticīgo pārstāvji runāja dievkalpojumā Vecajā Ģertrūdes baznīcā (Tūrs 1959, 125). Vēlāk citā atskaitē pēc brauciena uz PBP Centrālās komitejas sēdi Parīzē G. Tūrs rakstīja, ka žurnālisti un daži baznīcu pārstāvji garīdznieki interesējušies

par Doma baznīcas likteni un izteikuši nožēlu, ka tajā vairs nenotiek dievkalpojumi. Acīmredzami pilnvarotais šai informācijai pievērsa uzmanību, jo šis teikums pasvītrots (Tūrs, 22.08.1962., 33). LELB visiem spēkiem centās saglabāt katedrāli dievkalpojumiem, tomēr pat ārzemju organizāciju uzmanības piesaiste nepalīdzēja.

PBP arhīvā esošie dokumenti rāda, ka G. Tūrs sarunās ar viesiem tomēr pamanījies sniegt informāciju par reālo baznīcu dzīves situāciju PSRS. Viņš teicis V. Hoftam, ka luterāņu baznīcu apmeklētāju skaits lēnām samazinoties un ka daļai mācītāju, kas atgriezušies no izsūtījuma, nav ļauts atsākt darboties draudzēs. Hofta paša vērojums bija, ka Rīgas Vecā Ģertrūdes baznīca, kurā viņš un Nolde sludināja, bijusi pārpildīta. Hofta viedoklis bija, ka LELB ir centralizētāka nekā luteriskā baznīca Igaunijā un tas tai nenāk par labu. Ziņojumā arī minēts, ka luterāņi PSRS ir arī ārpus Baltijas, piemēram, vairāki tūkstoši luterāņu ir Ļeņingradā, taču draudze tur nepastāv (Hooft, 24.12.1959.). Krievijā un Vidusāzijā dzīvojošo luterāņu (galvenokārt vācu izcelsmes) stāvoklis bija Rietumu reliģisko organizāciju uzmanības lokā arī vēlākajos gadu desmitos. Tas bija arī politisks jautājums, jo daudzi no viņiem gribēja izceļot uz Rietumiem.

Atskaites ziņojumā PBP delegācijas vadība rakstīja, ka agrāko negatīvo nostāju pret PBP Maskavas patriarhāts skaidrojis ar to, ka negatīvā informācija par PBP nākusi no pret ekumenismu noskaņotās Krievu pareizticīgo baznīcas ārzemēs vēstītā (šajā apgalvojumā parādās padomju stratēģija veidot negatīvu “balto” emigrantu organizāciju tēlu). PBP atzīmēja, ka visās tikšanās reizēs konfesiju pārstāvji bijuši ļoti pozitīvi par sadarbību ar PBP, lai arī runa vēl nebija konkrēti par pievienošanos tai. Latvijas un Igaunijas luterāņu baznīcu vadītāji teikuši, ka vēlas visciešākās attiecības ar PBP, baptisti – ka viņi atšķirībā no ASV dienvīdu baptistiem ir ekumeniski, KPБ un Armēnijas pareizticīgo baznīca – ka gatava sūtīt novērotājus uz PBP sanāksmēm (Hooft, 23.12.1959.).

Kā rāda PBP arhīva materiāli, Rietumu delegāciju rīcībā bija daudz informācijas par reliģisko dzīvi PSRS, arī Baltijā.⁵ Informācijas avoti bija Rietumu vēstniecību darbinieki, PSRS atstājušo cilvēku liecības (lielākoties gan tie bija cilvēki, kuri bija atstājuši PSRS kara laikā vai drīz pēc tam), Rietumu tūristu stāstījumi, padomju periodiskajos izdevumos (arī nīcīgās

⁵ Sk., piem., vārdā nenosaukta autora (teikts, ka viņš ir notikumu aculiecinieks, kas dzīvo Zviedrijā) dokumentu par Baltijas valstu okupācijas sekām (The Situation of the Baltic States, 1946).

tirāžās izdotos reliģiskos izdevumus) vēstītais, no kura Rietumu vērotāji mēģināja izlobīt līdz galam nepateikto. Vēlāk šo informantu klāstu papildināja tie cilvēki, kuri PSRS studēja Rietumu-Austrumu apmaiņas programmās. Frānsiss Hauss (*House*), anglikāņu mācītājs un PBP ģenerālsekretāra vietnieks, savās ceļojuma piezīmēs raksta, ka saticies ar vienu Rietumu studentu – viņa vārds un uzvārds nav minēti, bet, spriežot pēc apraksta, tas bija vēlākais padomju reliģiskās dzīves eksperts Maikls Bordo (*Bourdeaux*), kas 1959. gadā mācījās Maskavas Universitātē. M. Bordo teicis, ka nav saticies nevienu padomju studentu, kas atzītu, ka ir ticīgs. Viņš arī stāstīja par noslēgto un kontrolēto Rietumu studentu dzīvi, kurā nebija pieļauta draudzība ar vietējiem studentiem. F. Hauss arī raksta, ka ticies ar tēvu Dionu, katoļu priesteri, kas noturēja dievkalpojumus vēstniecību darbiniekiem. Viņš sarunā atzina, ka jūtas izolēts, jo nav kontaktu ar vietējiem garīdzniekiem, arī ar Maskavas katoļu draudzes priesteri ne (*Visit to Russian churches*, 1959). PSRS pilsoņi nereti baidījās kontaktēties ar ārzemniekiem, jo tas nozīmēja risku nonākt padomju drošības iestāžu uzmanības lokā vai pat piedzīvot represijas.

Ar labu britu humoru piepildītas PBP arhīvā atrodamās Džona Lorensa (*Lawrence*)⁶ ceļojumu piezīmes. Viņš ar Igaunijas ev. lut. baznīcas arhibīskapu Jānu Kīvitu (*Kiivit*) par reliģisko dzīvi sarunājās saunā, par ko Lorens komentē “nekad vēl nebiju redzējis kailu arhibīskapu”. Neformālās sarunās bija iespējams uzzināt par padomju reliģiskās dzīves niansēm – neapkurinātām lauku baznīcām, ierobežojumiem iesvētāmo apmācībā u. c. Kīvits esot teicis, ka baznīcai šādos apstākļos ir divas bīstamības – ļauties rūgtumam vai noslēgties (*Northern diary*, 1959).

Lai neradītu šķēršļus PBP attiecībām ar Austrumu bloka baznīcām, publiski sniegtā informācija tika ierobežota. Piemēram, PBP vadība atteicās rakstīt par 1959. gada vizīti PSRS pat PLF izdevumam “*World Lutheran / Lutherische Rundschau*” (Nolde 1960). PBP vadība kontrolēja tās darbiniekiem pieejamās informācijas apjomu. Kā rakstīts vienā no vēstulēm, kuras autors ir Stīvens Nīls (*Neil*) – anglikāņu bīskaps, kas pēc Otrā pasaules kara strādāja PBP, “mēs parasti automātiski pieņemam, ka ar konfidencialiem dokumentiem var iepazīties ģenerālsekretariāts un ikvienas nodaļas vadītājs, kura atbildības sfērā ir konkrētā lieta” (Neil 1949). PBP

⁶ Dž. Lorens bija diplomāts (Otrā pasaules kara laikā preses atašejs britu vēstniecībā Maskavā), publicists, pirmais Kestona koledžas (vēlāk institūts) prezidents (1969–1983), aktīvs ekumeniskajā kustībā (Bourdeaux 2000).

darbinieki, tāpat kā citu organizāciju pārstāvji, informāciju, kura nāca no padomju ietekmes zonā nonākušajām zemēm, nereti uzskatīja par neuzticamu. Piemēram, Anglijas baznīcas Ārlietu padomes ģenerālsēkretārs Herberts Vadamss (*Wadams*), kas kara laikā strādāja Lielbritānijas Informācijas ministrijā, no Zviedrijas luterāņu baznīcas saņemtos dokumentus par Baltiju komentēja kā pārspilētus – padomju vara ir nogalinājusi vai izsūtījusi virkni garīdznieku, taču fakti realitātē “nav tik briesmīgi, kā daži zviedri tos vēlas pasniegt” (*Wadams* 1943). Daudziem Rietumos bija grūti aptvert un pieņemt padomju represiju apmērus. Citi viesmīlībā, pārpildītās baznīcās un “uz papīra” neitrālajos valsts un baznīcas šķirtības principos nekritiski saskatīja reliģijas brīvības izpausmes. Piemēram, Vispasaules baptistu savienības sekretārs Arnolds Orns (*Ohrn*) pēc PSRS apmeklējuma 1955. gadā rakstīja, ka par valsts un baznīcas attiecībām atbildīgie padomju ierēdņi bijuši atsaucīgi un oficiāli reģistrētas draudzes var brīvi darboties, baznīca nesaņem no valsts finansiālu atbalstu, bet “tas ir tas princips, pret kuru baptistiem visā pasaulē nav nekādu iebildumu” (*Ohrn* 1956, 41).

Tālākā notikumu gaita – KPB un vairāku PSRS protestantu baznīcu (ieskaitot LELB) iestāšanās PBP sešdesmito gadu sākumā – vēl vairāk izgaismoja situācijas sarežģītību, PBP manevrējot aukstā kara apstākļos starp Rietumu un Austrumu bloka valstīm. Rietumu un Austrumu baznīcu sastapšanās iespējas saistījās ar neizbēgamiem kompromisiem. Tas atklājās jau piecdesmitajos gados – kad PBP otrajā asamblejā Evanstonā 1954. g. Grieķijas Pareizticīgās baznīcas arhibīskaps Mihails aicināja balsot par rezolūciju, kas apliecinātu solidaritāti ar vajātajiem kristiešiem komunistu kontrolētajās valstīs, Hofts un citi nesekmīgi centās pārliecināt Mihailu atsaukt šo priekšlikumu, jo tajā pašā asamblejā tika runāts par to, ka jāveido ciešākas attiecības ar baznīcām PSRS. Galu galā rezolūcija neguva balsu vairākumu (*Hooft* 1973, 264). Spiediens uz PBP no Austrumu bloka valstu baznīcām parādījās, piemēram, Ungārijas luterāņu un reformātu baznīcu vadītāju vēstulē, kurā ir gan retorika cīņai par mieru, gan konkrētas prasības, par kurām vēstules parakstītāju izpratnē PBP jāiestājas – Ķīnas uzņemšana ANO un vēršanās pret Rietumvācijas bruņošanos (*Copy of Reply*, 1951).

NOSLĒGUMS

Padomju baznīcu kontakti ar PBP nav uzskatāmi par valsts un baznīcas attiecību liberalizācijas zīmi, jo notika Ņ. Hruščova iniciēto

pret reliģiju vērsto kampaņu laikā, kas izpaudās ticīgo, it īpaši garīdznieku, aizskaršanā preses izdevumos, gan daudzu baznīcu slēgšanā un citās represijās. Agrāk uzsāktie baznīcu ēku atjaunošanas darbi un agrāk draudzēm atņemto ēku atdošana kļuva gandrīz neiespējama – ja 1958. gadā varasiestādes apstiprināja vienu šādu LELB projektu (Liepājā), tad 1960. gadā visi šāda veida lūgumi tika noraidīti. Līdzīgi notika arī Igaunijā – visi luteriskās baznīcas iesniegumi tika noraidīti, izņemot arhibīskapa J. Kivita mājas būvi (ši atļauja saistīta ar varasiestāžu uzskatu par Kivita svarīgo propadomisko lomu baznīcas starptautiskajos kontaktos) (Goekel 2010, 358). G. Tūrs padomju varasiestādēm atklāti pārmeta baznīcu atņemšanu, kas dažos gadījumos notika, pat viņu neinformējot (Tūrs, 28.05.1962., 21).

PSRS esošo reliģisko organizāciju starptautiskās attiecības bija varasiestāžu iniciatīva, kas bija saistīta ar padomju ārpolitikas stratēģiju. Šie kontakti nebija ļauti visām reliģiskajām organizācijām vienādā mērā. Dažām no tām, kā septītās dienas adventistiem, kuru centralizētās struktūras gan visas PSRS, gan padomju republiku līmenī Hruščova varas gados tika likvidētas, ārzemju kontaktu iespējas ilgstoši tika liegtas. Luterāņu baznīcas Latvijā un Igaunijā padomju varasiestāžu skatījumā varēja izmantot, lai dotu pretsparu diasporas pretpadomju kritikai, ietekmētu sabiedrisko domu zemēs ar luterāņu vairākumu (piem., Rietumvācijā) un virzītu starptautisko reliģisko organizāciju darbību PSRS vēlamā virzienā. Padomju vara centās sašķelt latviešu diasporu (sākotnēji mērķis bija veicināt repatriāciju, bet tas izrādījās grūti realizējams un tika atmests), radīt pozitīvu PSRS tēlu Rietumos (ieskaitot baznīcas) un panākt, lai starptautiskos forumos PSRS netiktu kritizēta (vai šāda kritika tiktu atspēkota). Šo mērķu īstenošanai tika veikta rūpīga uz ārzemēm deleģētā reliģiskā personāla atlase un kontrole. Ar ārzemju braucieniem saistītie labumi bija veids, kā stimulēt baznīcu vadītāju konformismu. Iesaiste starptautiskās attiecībās arī mazināja laiku, ko baznīcu līderi varēja atvēlēt viņu pārzināto draudžu problēmu risināšanai – tas bija vēl viens padomju varai svarīgs faktors, jo iederējās plānos par reliģisko organizāciju vājināšanu.

Vienlaikus PSRS baznīcu starptautiskā darbība radīja iespējas to pārstāvjiem privātās sarunās sniegt padomju varas nekontrolētu informāciju par PSRS notiekošo, kā arī izmantot dalību starptautiskās organizācijās savu draudžu vajadzību nodrošināšanai (piem., novilcināt vai apturēt baznīcu slēgšanu, panākt lielākas tirāžas tādiem iespiedizdevumiem kā LELB izdots baznīcas kalendārs, dziesmu lapaņas). Līdz ar to baznīcu

starptautiskās aktivitātes tēlaini raksturojamas kā kaulēšanās telpa, kurā sev vēlamu centās gūt visas iesaistītās puses.

Rietumu ekumenisti iestājās pret aukstā kara pretnostatījumiem, taču attiecību veidošana ar Austrumu bloka baznīcām aktualizēja jautājumus par kompromisu robežām, jo bija skaidrs, ka šo baznīcu pārstāvju izteikšanās brīvība ir ļoti ierobežota. Šīs dilemmas vēl spilgtāk izgaismojās, sākot no sešdesmitajiem gadiem, kad Austrumu bloka valstu dalībbaznīcu skaits PBP pieauga.

PATEICĪBA

Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projektā “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (VPP-IZM-2018/1-0018).

SAĪSINĀJUMI

- LELB – Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca
- LELBĀL – Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca ārpus Latvijas
- LPB – Latvijas Pareizticīgā baznīca
- KPB – Krievu pareizticīgā baznīca
- KPBLP – Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padome
- PBP – Pasaules baznīcu padome
- PLF – Pasaules luterāņu federācija
- RKLP – Reliģisko kultu lietu padome
- VEKBSP – Vissavienības evaņģēlisko kristiešu-baptistu savienības padome

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

- American Churchmen Visit the Soviet Union. Who Went and What was Achieved, USSR (up to 1956), WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
 Amerikāņu baznīcu pārstāvji Maskavā (1956). *Kristīgā Balss*, 4, 62. lpp.
 ASV protestanti Kremļa propagandas starpešos (1956). *Laiks*, VIII: 24, 24.03.
 Baltijas valstu līdzdalība pasaules baznīcu sadarbībā (1938). *Brīvā Zeme*, 110, 17.05.
 Beeson, Trevor (1974). *Discretion and Valour: Religious Conditions in Russia and Eastern Europe*. Glasgow: Collins, Fontana Books.

- Bolshakoff, Serge (1943). The Present and Future of Christianity in Russia. An Address Delivered to the Society for the Study of Religions on April 7th, p. 14. WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/5.
- Bourdeaux, Michael, Lawrence, John. *The Guardian*, 01.02.2000. Pieejams: <https://www.theguardian.com/news/2000/feb/02/guardianobituaries> [skatīts 07.10.2021.].
- Chumachenko, Tatjana A. (2007). 40-letije Vistanovlenija patriarshestva v Russkoi pravoslavnoj cerkvi: Cerkovnyj prazdnik ili ispolnenije direktivy? (K voprosu ob otnoshenii Pravoslavnyh cerkvej k jekumenicheskomu dvizheniju v 1950-eg.). *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, vipusk 22, 21, c. 99–107.
- Copy of Reply of Hungarian Reformed and Lutheran Churches to the Letter of the Executive Committee of the World Council of Churches to the Member Churches, dated Bièvres, February 1, 1951. Box XIV, 6, WCC and Eastern Europe, 301.014, WCC General Secretariat, World Council of Churches: in the Process of Formation.
- Červinskis, S. A. (1955). Protestantu baznīcu vispasaules apvienība (“Eikumeniskā kustība”). No: *Reliģijas un ateisma vēstures jautājumi. Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 103.–113. lpp.
- Ev. lut. baznīcas kalendārs 1960. gadam*. Rīga: b. i.
- Filo, Július (ed.). *Christian World Community – and the Cold War. International Research Conference in Bratislava on 5–8 September 2011*. Bratislava: Evangelical Theological Faculty, Comenius University, 2012.
- Frederick Nolde to Dwight Eisenhower, 05.11.1959., Russian visitation, 1–18 December 1959, USSR 1965–, WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- Frederick Nolde, Sermon at the Lutheran Church in Riga, Latvia, 9 December 1959, Russian visitation, 1–18 December 1959, WCC Archives, CCIA, country files. USSR (unprocessed material).
- G. Frederick Nolde to Hans Bolewski, 25.01.1960., Russian visitation 1–18 December 1959, WCC Archives, CCIA, country files. USSR (unprocessed material).
- Gibaut, John (2013). Porvoo. In: Jaakko Rusama (ed.). *Together in Mission and Ministry. Papers presented in October 2008 in Åkersberg, Höör, Sweden*. Uppsala: Nordic Ecumenical Council, pp. 15–34.
- Goeckel, Robert F. (2010). Soviet Religious Policy in the Baltics under Khrushchev, 1957–1964. *Politics and Religion*, 3, pp. 352–388.
- Gustavs Tūrs. Īsa atskaite un iespaidi par braucienu uz Čehoslovākiju, Karlovi Vari, uz Kristīgās miera konferences rīcības komitejas sanākumi Karlovi Varos, no 1962. gada 15. līdz 18. maijam [krievu val.], 28.05.1962. *LNA-LVA*, 1448–1–160.
- Gustavs Tūrs. Atskaite RKLP pie PSRS MP, caur RKLP pilnvaroto Latvijas PSR [krievu val.], 14.12.1959. *LNA-LVA*, 1448–1–258.
- Gustavs Tūrs. Īsa atskaite RKLP pie PSRS MP par braucienu uz Parīzi, uz PBP Ck sēdi [krievu val.], 22.08.1962. *LNA-LVA*, 1448–1–192.

- Herbert Wadams to Sigrid Morden, 10.09.1943., WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/04.
- Hodgson, Leonard (ed.) (1938). *The Second World Conference on Faith and Order held at Edinburgh, August 3–18, 1937*. London: Student Christian Movement Press.
- Irbe, Kārlis (1925). Vispasaules baznīcu kongress. Dzīve un darbs. Mērķis. *Svētdienas Rīts*, 50, 13.12.
- Kalniņš, Jānis (red.) (2020). *Virspriesteris Jānis Jansons*. Rīga: EIKON.
- Krūmiņa-Koņkova, Solveiga (2016). Kontrole pār baznīcu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā un PSRS valsts drošības institūcijas. No: *Lielais brālis tevi vēro: VDK un tās piesegstruktūras*. Ziņojumi starptautiskajā zinātniskajā konferencē 2016. gada 11., 12. un 13. augustā Rīgā. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zin. red. *VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti*, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 83.–151. lpp. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/vdkkomisija/VDKkomisija_raksti_3sejums_2016-12-18decembris_LielaisBralisTeviVero-VDK-un-tas-piesegstrukturas_elektriSBN.pdf [skatīts 03.02.2022.].
- Kuldīgas rajona prokurora T. Kukara vēstule RKLP pilnvarotajam J. Restbergam (krievu val.), 12.03.1959., Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas Valsts arhīvs – LNA-LVA, 1419–2–1.
- Kunter, Katharina (2019). Is the East-West Political Bipolarity the Foundation of the Ecumenical Movement? The Cold War as a Meta-Narrative of the World Council of Churches. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 39:4, pp. 28–43. Pieejams: <https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2107&context=ree> [skatīts 05.11.2019.].
- Laine, Antti, Meriläinen, Juha, Peiponen, Matti (2017). Ecumenical Reconstruction, Advocacy and Action: The World Council of Churches in Times of Change, from the 1940s to the early 1970s. *Kirchliche Zeitgeschichte*, 30:2, pp. 327–341.
- Letter to the Most Reverend, Mgr. John, Orthodox Archbishop of Latvia (1930). Draft by J. A. Douglas. July, J. A. Douglas Papers, Vol. 60, Lambath Palace Library.
- Mabin, Nikolas (2012). S. N. Bol'shakov – russkij ekumenist. Pieejams: <https://www.rocorstudies.org/ru/2017/08/23/s-n-bolshakov-russkij-ekumenist/> [skatīts 02.01.2022.].
- Malkavaara, Mikko (2001). The Dispute between the Estonian Evangelical Lutheran Church and Estonian Lutheran Church in Exile concerning Lutheran World Federation Membership 1947–1963. In: *Estonische Kirchengeschichte im vorigen Jahrtausend / Estonian Church History in the Past Millennium*. Riho Altnurme (Hrsg.). Kiel: Friedrich Wittig Verlag, pp. 166–186.
- Member Churches. Pieejams: <https://www.oikoumene.org/member-churches> [skatīts 22.11.2021.].
- Memoranda from the Secretariat. 09.10.1929., World Conference of Faith and Order. Mimeographed Reports sent by the Secretariat, 23.1.002/3, WCC Archives, Faith and Order, 23.1.2/3.

- Minutes and Reports of the Second Meeting of the Central Committee of the World Council of Churches held at Chichester (England), July 9–15, 1949.* Geneva: WCC. Pieejams: <https://archive.org/details/secondmeetingofc00unse/page/n1/mode/2up> [skatīts 10.11.2021.].
- Minutes of the Meeting of the Executive Committee of the World Council of Churches. Chichester, England. July 6th–9th, 1949. Pieejams: https://archive.org/details/minutesofmeeting00unse_1/mode/2up [skatīts 10.06.2021.].
- Northern diary, May/June 1959, USSR 1948–1965. WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- Ohrn, Arnold (1955). Baptisti apciemo baptistus Pad. Savienībā. *Kristīgā Balss*, 3, 41. lpp.
- Padarīta grūtāka iekļūšana luterāņu federācijā (1957). *Laiks*, IX: 69, 28.08.
- Peter Harald Poelchau, 22.06.1937., WCC archives, Life and Work, Correspondence Study Department, 24.169 (unprocessed material).
- Pis'ma patriarha Aleksija I v Sovet po delam Russkoj pravoslavnoj cerkvi pri Sovete narodnyh komissarov – Sovete ministrov SSSR (2009). Tom 2. 1954–1970 gg. J. G. Orlova (otv. sost.). Moskva: Rossijskaja političeskaja enciklopedija (ROSSPEN).
- Po puti sbliženija anglikanskoj cerkvi s pravoslavno-vovtočnoju* (1911). Rīga: Izdanie Pravoslavnogo Religiozno-prosvetitel'nogo obshhestva pri kafedre Rizhskogo episkopa.
- Reinhold Niebuhr to Henry Pitney Van Dusen, 13.11.1941., WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/05.
- RKLP pilnvarotā J. Restberga vēstule T. Kukaram (krievu val.), 16.03.1959., LNA-LVA.
- Rohtmets, Priit, Tēraudkalns, Valdis (2015). Taking Legitimacy to Exile: Baltic Orthodox Churches and the Interpretation of the Concept of Legal Continuity during and after the Soviet Occupation of the Baltic States. *Journal of Church and State*, 58(4), pp. 633–665.
- Rukovodjaschemu komitetu sedmova vsemirnova kongresa baptistov (1947). *Bratskij Vestnik*, 4. Pieejams: https://mbchurch.ru/upload/iblock/48d/bv_1947_4.pdf [skatīts 22.11.2021.].
- Sakārnis, Oskars (1948). Amsterdams konferences problēmas. *Latvju Vārds*, 53, 14.07.
- Smith, Gary Scott (2015). *Religion in the Oval Office: The Religious Lives of American Presidents*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Stephen Neil to Oliver S. Tomkins, 14.11.1949., WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/3.
- Tēraudkalns, Valdis (2020). Cerību laiks: LELB kontakti ar Anglijas baznīcu arhibīskapa Gustava Tūra darbības laikā (1946–1968). *Ceļš*, 71, 103.–135. lpp.
- The Situation of the Baltic States during the Second Soviet Occupation, Oct. 1944 – Aug. 1945, 11.03.1946., WCC General Secretariat, WCC Archives, 301.1.06/1.
- The World Council of Churches. Its Process of Formation* (1946). Geneva: WCC.

- Visit to Russian churches. Extracts from F. H. House's Diary. December 18–26, 1959. 28.01.1960., Russian visitation, 1–18 December 1959, USSR 1965–, WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- Visser't Hooft, W. A. (ed.) (1949). *Report of The First Assembly of the World Council of Churches. Held at Amsterdam, August 22nd to September 4th, 1948*. London: SCM Press.
- Visser't Hooft, Willem (1973). *Memoirs*. London: SCM Press; Philadelphia: The Westminster Press.
- W. A. Visser't Hooft. Some points of special interest to the L.W.F., 24.12.1959., Estonia. Estonian Evangelical Lutheran Church 1938–1971, 42.4.022.1, WCC General Secretariat, Correspondence: Member Churches: 1938–1993, WCC Archives, 42.4.022.
- W. A. Visser't Hooft. Report on the visit of a World Council of Churches delegation to the Orthodox Church and other churches in the U.S.S.R., December 1959, Russian visitation, 23.12.1959., Russian visitation, 1–18 December 1959, USSR 1965–, WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- W. A. Visser't Hooft (1980). Address on The Ecumenical Institute Bossey, Switzerland, Institute of Bossey, 1980, 1977/82, Visser't Hooft, W. A., 994.1.41, WCC Archives, 994.1.41/2.
- WCC delegation to visit Russia, 24.11.1959., Russian visitation, 1–18 December, 1959, USSR 1965–, WCC Archives, CCIA; Country files, USSR (unprocessed material).
- World Conference on Faith and Order. The Executive Committee at Geneva on February 20, 1946* (WCC Secretariat), p. 35. Pieejams: <https://archive.org/details/wccfops1.114/mode/2up> [skatīts 10.06.2021.].
- Zikmane, Elīza (2001). Valsts un Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas attiecības laika posmā no 1965. līdz 1985. gadam. *Ceļš*, 53, 107.–202. lpp.

BARGAINING FOR THE PARTICIPATION OF SOVIET RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN THE WORLD COUNCIL OF CHURCHES, 1948–1962

Valdis Tēraudkalns

Dr. phil., professor, Faculty of Theology, University of Latvia

The study analyses the first two stages of the relationship between Soviet religious organizations, including the Latvian Evangelical Lutheran Church (LELC) and the World Council of Churches (WCC) – a period when Soviet participation in the WCC was considered undesirable, and a period when the Soviet government began to plan the accession of several Christian denominations in the USSR to the WCC (LELC joined the WCC in 1962). For the Soviet authorities, this was one way of putting into practice changes in Soviet foreign policy following Stalin's death, which

were aimed at removing the USSR from international isolation, while for churches – an opportunity to create a space of contact with the West, which, despite the control, was freer than before.

Key words: Cold War, ecumenism, Latvian Evangelical Lutheran Church, World Council of Churches.

Summary

This article is based on research of archival materials and publications concerning the involvement of the Latvian Evangelical Lutheran Church (LELC) and other Soviet churches in the World Council of Churches (WCC), an international ecumenical organization founded in Amsterdam in 1948. It analyses the first two stages in the relationship between Soviet religious organizations (including the LELC) and the WCC – the period when the Soviet government considered membership in the WCC undesirable and the stage when the Soviet government began planning for membership of several USSR Christian denominations (Orthodox, Lutheran, Baptist) in the WCC. The LELC was admitted in 1962.

Initially, the attitude of the Soviet authorities towards the WCC was very negative, considering it an organization supported by Western powers, hostile to the USSR. Therefore, the efforts of the WCC to involve churches of the Eastern Bloc countries, particularly the Russian Orthodox Church (ROC), were unsuccessful. The Soviet authorities did not want the representatives of religious organizations to participate in foreign congresses, where there was a danger that these forums would express an anti-USSR stance, and that Soviet delegations would not be able to influence it. In the second half of 1950s, Soviet policy makers changed their mind (not without hesitation on behalf of some officials) and started to look at the membership in the WCC as a potentially useful tool. For the Soviet authorities, this was one way of putting into practice the changes in Soviet foreign policy following Stalin's death, which were aimed at taking the USSR out of international isolation. Not only the ROC, but also other churches got involved in this new strategic plan of Soviet foreign policy. However, not all of them were part of that. The Soviet state clearly had its preferences, and some religious organizations, such as Seventh-Day Adventists, whose centralized structures at the level of both the entire USSR and the Soviet republics were abolished during Khrushchev's rule, were denied the opportunities of international contacts. According to the Soviet authorities, Lutheran churches in Latvia and Estonia could be used to counter anti-Soviet activities of diaspora communities, to influence public opinion in Lutheran-majority countries (for example, West Germany), and to influence the activities of international religious organizations like the WCC and the Lutheran World Federation.

LELC's contacts with the WCC was not a sign of the liberalization of state-church relations, because they occurred during Khrushchev's anti-religious campaigns, which resulted in the harassment of believers, especially the clergy, in the press, as well as the closure of many churches. Restoration work on church buildings that had begun earlier and the return of buildings previously confiscated to congregations became almost impossible.

Organizations such as the WCC had to be prepared for compromises – silence or diplomatic talks with minimum publicity in situations where Western church leaders would have preferred to criticize human rights abuses in the Soviet bloc. This, in turn, led to criticism of the WCC, with some Western Christian opinion makers believing that the WCC ignored what was happening in the Soviet bloc and was being too naive. Criticism was expressed also by diaspora communities (including Latvian churches and other organizations), who often considered religious organizations in the Soviet bloc as state-controlled and illegitimate.

The international contacts of religious organizations of the USSR show the contradictions of the Soviet politics – the desire to create a positive impression of the USSR in the Western countries through cultural diplomacy inevitably relaxed mechanisms of total control. During foreign visits, some representatives of Soviet religious organizations provided information on the real situation in the USSR in private talks. International activities of Soviet churches can be figuratively described as a bargaining space, in which all the involved parties tried to get what they wanted. None of them were fully successful in achieving their goals.

Saņemts / Submitted 05.01.2022.

© 2022 Valdis Tēraudkalns. Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).